

תולדות הספרות העברית החדשה-חלק א

לפני התקופה החדשה באיטליה.

בליטת איטליה באופן השכלתי בין חוגי היהודים באירופה היתה תלויה בהגירתם של הוגה

הדיעות ליהודי ספרד לקראתה אחרי נפילת השלטון המוסלמי. וכתוצאה לרובי מספרם של

משכילי ספרד בין יהודי איטליה התגברה השפעה שכלית ספרדית על משכילי איטליה. באשר

לפני המאה העשרים נמצאו חכמי איטליה ברמת חנוך והשכלה נמוכה מזאת אשר היתה ליהודי

המערב, עד הופעתו של רבי שבתי דונול שחבר את ספר "חכמוני".

אף על פי שאיטליה היתה מקור הפילוסופיה בימי ה"תחיה" האחרונה במאה החמש-עשרה,

אלא שפילוסופיה זאת לא השפיעה על קהילות היהודים כמו ספרות ספרד וביחוד ספרי הרמב"ם.

אך עם חזקת הקבלה בין חוגי היהודים והדמיון היוצר היה המנוע השכלי הראשי לדעת לרוב

היהודים, ירדה השפעתה של ספרות ספרד עד שנכבה את אורה. מבין המשוררים החשובים

באותה תקופה היה עמנואל בן שלמה, אשר שיריו היו שאובות מכח ההמצאה הפיוטית. אחרי

עמנואל, בא הרופא מושה די ריאטי, אשר חבר את הספר החשוב ביותר אצל יהודי איטליה

"מקדש מעטי" שהשתמשו בו היהודים בתפלות השבוע. אחרי כן, באו הרבה משוררים אחרי משה

די ריאטי. משוררים אלה הכניסו את הדרמה לעברית באיטליה, למשל את "יסוד עולם" למשורר

משה זכית.

אחד הסגנונים הספרותיים שהופיעו בחוגי יהודי איטליה היה הסגנון החזיוני-דמיוני, אשר

השתמשו בו הסופרים בפרושם לספרי התנ"ך ובבאורם למעשי המצוות. מאז שנהייתה האליגוריה סימון מיוחד לפרוש ולנתוח ספרי התנ"ך. משום כך נסו הרבה מסופרי איטליה היהודים לכתוב שירה ופרוזה בסגנון התנ"ך. מבין אלה שבלטו בתחום זה וכתבו בסגנון קלסי, היו רבי עובדיה מברטנורא (חי בין ר"ל ור"פ) וסגנונו העברי המיוחד, ורבי אליהו דל-מדיגו (מת ב-רנ"ז) בעל הסגנון המחקרי הנאה ואחרים. אבל ירידת הסגנון הקלסי במידה כללית במאה השבע-עשרה באיטליה גרמה גם כן לירדתו בחוגי היהודים.

אין ספק שחשיבות איטליה ביחס לתנועת הקבלה היתה בגלל תשמיש איטליה כמקום מעבר מן המזרח לארצות אירופה ומרכז לקבלה באירופה עצמה. לפי לחובר (עמ' 12) "בשנת שי"ח נדפס ה-"זוהר" בפבעם הראשונה בעיר מנטובה באיטליה, ואז היו כבר בארץ הזאת "מקובלים גדולים", שנלחמו שם עם הרבנים מחרימי ה"זוהר". וכך הופיעה הקבלה במקום הסגנון הקלסי והשתלטה במזרח ובמערב אירופה. ואף על פי הנגוד והחרם שהטילו הרבנים על הקבלה בראשית, התגברה הקבלה בסוף ושלטה על האנשים הרגילים וגם על חוגי המשכילים בכלל. וכתוצאה להשתלטות האלה השתחרר הדמיון מן המצור הדתי. מן המשוררים העבריים הגדולים לפני העת החדשה היו רבי ישראל נאג'רה ורבי שלמה אלקביץ.

תקופת התחיה (במאה השש-עשרה) נחשבה תקופת זהב לכל משכילי איטליה, יהודים וגויים. באותם ימים התרבו המתנגדים לשירה הספרדית ולסגנון משקלה. יותר מכן, בין המתנגדים היו משוררים שנטשו את דרך המשקל הספרדי וחיפשו שירים דומים לשירה האיטלקית. לפי לחובר (עמ' 11) "אנו מוצאים בין יהודי איטליה, שנסו לסתור את דרכי המשקל של השירה הספרדית ולהתקומם נגדו. לא רק זאת, שכמה מן המשוררים העברים באיטליה, החל עוד מעמנואל, נטו פעמים רבות מדרכי החרוז של השירה הספרדית וחברו סונטות ושירים אחרים

שצורתם דומה אל צורת השירים האיטלקיים, אלא נמצאו חכמים, שהתרעמו על כל דרכי המשקל

הספרדי והדגישו את הזרות שבו.

משה חיים לוצאטו (רמח"ל).

רמח"ל נחשב מן הראשונים בין חכמי איטליה (במאה השמונה-עשרה) שיסדו את עולמי החזיון והשירה. מהלכו הספרותי היה שונה מן האחרים בני דורו. הוא טען כי יש לו מגיד אשר על פיו הוא מחבר את רב ספריו. לפי דבריו של רמח"ל הוא כתב באמצעות המגיד שלו הרבה ספרים ב'חכמת הנסתה'. יתר על כן, הוא חבר את "זוהר תנינא" בלשון הזוהר התנ"כית. נוסף על כך לוצאטו הגיע לרמה שחשב על עצמו ל"משיח" וגואל עם ישראל. מן יצירותיו החשובות בימים ההם נמצא החזיון שכתב על-דבר "הרועה הנאמן", "מגדל עז", שיר יחידות בארבעה חלקים; וגם חבר את ספר ה'תהלים' שדומה במזמורו אל מזמורי התהילים של המלך דוד.

מן הדברים אשר הביאו צרות לרמח"ל היותו מלמד קבלה לאחרים, דבר שהכעיס את הרבנים והתחילו לרדף אחריו עד שהכריחו אותו לקבל על עצמו החלטה שלא יחבר ולא יפרסם שום ספרים מפי ה"מגיד" בלי הסכמת מורו באסאן. ומבחינה אחרת הם אספו את ספרי הקבלה שכתב ושרפו אותם. וכתוצאה למעמד הרבנים נגדו ברח לוצאטו מאיטליה ונסע לפרנקפורט ומשם לאמשטרדם אשר מצא בה כבוד רב מראשי עדות יהודי ספרד. ואחרי זמן קצר לשהותו באמשטרדם הוציא לוצאטו את ספרו "מסלת ישראל" אשר דרכו היא דרך עולם הנצח. לוצאטו גם כן הדפיס שם את ספרו "דרך תבנית" שדבר בו על דרכי התבוננות ההשכלה ודרך התלמוד, וגם הדפיס את הספר "לשון למודים" אשר באמצעותו הוא מבאר את חוקת המליצה העברית וחוקר בו על דרכי נעימות הלשון וגם מדגיש בו את עניין הנעימות והמליצה. בספר "לשון למודים" מכניס רמח"ל חדושים בלשון העברית, למשל הוא עסק בצרוף הקולות וחלקי-השפה הנשמעים. הוא

מבקש את הנעימות של השמע ללשון העברים.

נטית החזיון של רמח"ל היתה גדולה בספרות הקלסית. לפי נקודת התצפית של לחובר

(עמ'20) בקשר לעניין זה, "הנטיה החזיונית של לוצאטו היתה גדולה גם ביותר "מקובל" כחניך

הספרות הקלסית. בדרמותיו יש תמיד "תוך" ו"לבוש", נגלה ונסתר. הנגלה הוא בטבע הספרות

הקלסית או הפסידו-קלסית והנסתר הוא אחר לגמרי." וביחס לספרי הפרוזה של רמח"ל, תמיד

הם מצטיינים ברוח הנעימות והיופי, הם כתובים בצורה של דיאלוג השכל והנשמה.

בסוף, רמח"ל נחשב לסופר מודרני ומשכיל גדול בתולדות הספרות העברית החדשה. הוא

המציא דרך חדשה בספרות הערית באמצעות חכמת הקבלה והחקירה. בשבילו הספרות היא אחת

הדרכים אשר באמצעותה חוזרת הנפש לבורא. הוא משקף את היופה שנמצא בספרות החכמים

בצורה מודרנית משופעת ברוח הקבלה.

תלמידיו של רמח"ל ותנועת ההשכלה באשכנז.

תנועת ההשכלה התחילה במאה השמנה-עשרה והייתה הדרך החדשה לרוב התרבויות

במאה זאת. עם בליטת ההשכלה הוחלשו התנועות הדתיות בצורה מוחשית. השכל וההגיון היו

הדרך היחידה להבנת אלוהות ונתוח הדברים במקום האמונה בנסתרות. ועם חלופי הזמן נחשבה

תנועת ההשכלה לתנועה ספרותית. ומאז עברו ימי הרבנים, המורה והפילוסוף והחילו ימי האומן,

הסופר, השחקן והנואם. כתוצאה התפשטה התנועה הספרותית ברוב ארצות אירופה עד שהגיעה

ליהודי אשכנז אשר העברית היתה לשון חנוכם וכתיבתם. וכך הופיעה תנועת הספרות העברית

בארצות אשכנז; ויצאו לאור בברלין (בשנת 1705) שני גליונות מהשבועון העברי "קהלת מוסר"

ולאחר מכן (בשנת 1784) יצא לאור את הירחון העברי הראשון "המאסף". וגם פורסמו הרבה

שבועונים וירחונים הכוללים שירים כמו "שירי לשון הקדש", וגם על מאמרים שונים לסופרים

נבחרים ב'המאסף':

למרות התפשטות התנועה הספרותית באשכנז ורבות יצירותיה, נשארו יצירות האלה במסגרת הדת. ונהייתה לשון המקרה והחכמים לשון כתיבת הפואטיקה, שירי דת, שבח לחכמים, אושר ועל הטבע. ואולי מן היצירות החשובות שיצרו המשכילים אשר השתתפו ב'המאסף' בימים ההם, הוא תרגום עם באור לתנ"ך על-ידי משה בן מנחם לשפת אשכנז במקום לשון החכמים. יותר על כן, משה בן מנחם, יצר עוד יצירות חשובות כמו "שיחות הפילוסופיות" ו"הברור הפילוסופי". אחד הסמנים בסגנונו של משה בן מנחם היה השתמשותו ביצירותיו בסגנון הפילוסוף היווני סקרטס. בן מנחם בחר בהבנה ובפענוח לכל הדברים שמטפל בספריו, יצירותיו והמאמרים שלו. בן מנחם, גם כן כתב על דת "פידון", ודבר בו על הצלחת בן אדם אחרי מוות וחיי אמת. הוא גם חבר שירים מליציים וכתב על יהודים ויהדות ואמונה. יותר מכאן בן מנחם חבר את ה"התרגום האשכנזי" לחמשה חומשי תורה, תהילים, שיר השירים ואת ה"באור" היצור הכי-גדול בספרות העברית בזמנו. לפי לחובר (עמ' 52) "המגמה בהוצאת התנ"ך עם התרגום האשכנזי וה"באור" היתה: א. שפת אשכנז צחה במקום השפה המדוברת בפיות היהודים ה"אשכנזים" (בימים ההם גם בפי יהודי אשכנז); ב. מליצה עברית טהורה, תנכית, במקום השפה הרבנית הבלולה; ג. הבנת המקרא לפי חוקי הדקדוק והיופי; ד. פשט המקרא במקום הדרש והפלפול... לחוביר הוסיף... התכנית של התרגום וה"באור קרוב מאוד אל תוכנית "המאסף". אולם ב"באור" ובתרגום נגלתה תנועת ההשכלה העברית באשכנז ממקום גבוה ונראה יותר: בן מנחם גם כן נחשב למדען ופילוסוף לתנועת ההשכלה היהודית וגם להוגה-הדעת של ההשכלה העברית וקראו לו בשם רבנו הגדול רמב"ן. לפי כך יש לבן מנחם תפקיד גדול בתולדות הספרות העברית החדשה ונמנה לסופר מודרני ומאור ההשכלה העברית.

נפתלי הירץ ויזל.

אחרי שנפטר בן מנחם בא חברו נפתלי הירץ ויזל(נולד בהמבורג ב-1725), אשר פיתח הרבה בספרות ובלשון העברית בכלל. משום קנאתו לכבוד את הספרים הגנוזים ותשוקתו לראות אותם כתובים בעברית, הוא תרגם את הספר "חכמת שלמה(1790)" בשפה קלה ומובנה בלשון המקרא והוסיף עליו פרושים מן המקרא וקרא לו בשם "רוח חן". מיצירותיו הראשונות נמצא ספרו "לבנון" המדבר על יסודות לשון הקדש, משליו ומליצותיו. ומשום השפעת השירה והספרות האשכנזית על השכלתו של ויזל וביחוד את השירה המסורית בעלת הצבע פרוטסטני-תנ"כי, זאת המליאה על כל גדותיה בניבים חזקים, נמשך לבו של ויזל אחריה וראה בתנ"ך את המקור האמיתי לכל לב מלא אמונה ויראת-אלהים, עד שנהייה מן המאוהבים בשיר המסורית עם הניבים החזקים, הניבים הנביאים התנ"כיים. למשל בספרו "שירי תפארת" הוא אסף בין המקרא-המסורי והתשוקה אל ההתרוממות ואל המליצה והלשון התנ"כית. אותו ספר "שירי תפארת" נחשב הספר הראשי של ויזל ושל ההשכלה העברית בארץ אשכנז בכלל. בספר זה הציג ויזל את האפוס התנ"כי העברי אשר הגבור הראשי שלו היה משה אבינו. לפי לחובר (עמ'71) "הוא ספר "שירי תפארת", הכולל י"ח שירים מקראיים, "כלם מספרים תהלת ה' ועוזו ונפלאותיו אשר עשה לאבותינו בהוצאם מארץ מצרים וקרב אל הר סיני."

ממשלי משלים וחכמים והשירה האמנותית באיטליה ושירת הזמן ביתר הארצות.

המשל השייך להשכלה האשכנזית העברית היה אבן הבסיס לסאטירה העברית ונחשב לסגנון חשוב וחדש בחוג המשכילים הגדולים. "במשלים האלה הרימו על נס ונתנו שבת לחכמה, למתינות, לטוב ולמוסר, כמו שיסרו בהם קשה את הכסילות, הפתיות, הגבהות והחנופה. יש בכמה

מן המשלים האלה, שהיו בהם גם מקוריים, מן החריפות. (עמ' 79). מן הממשלים הראשונים לממשלי "משלי המוסר" ב ה"מאסף" היה יואל ברי"ל (נולד ב1812), שכתב הרבה ממשליו בפרוזה. ברי"ל חדש והוסיף את הסגנון המשלי ואת צורת השיר ונתן את משמעותו של המשל בשיר קצר בן חרוזים אחדים או בפסוק אחד, למשל מן הפסוקים שכתב נמצא "משלי".

גורמים רבים השפיעו על התנועה הספרותית באירופה ועל כתות היהודים אשר חיו שם. מן הגורמים אלה היו השפעותיהם של הדת והפוליטיקאי. שירת-הדת השתלטה באיטליה ונהייתה אומנות מיוחדת למשוררי איטליה. השתלטות זאת השפיעה על השירה באירופה באופן כללי ועל יהודי אירופה בצורה מיוחדת. למשל, משורר הסונטה הישראלי הגדול באיטליה וקרוב משפחתו לרמח"ל אפרים לוצאטו (1729). הוא חבר הרבה שירים בימי שהיתו בלונדון אבל כלם נשרפו חוץ משיריו שחבר באיטליה בימי נעוריו שקרא להם בשם "אלה בני הנעורים". ויש גם שירי לוצאטו שכללו שיר-טבע, אהבה, געגועים לציון ושירי-דת. לפי נקודת התצפית של לחובר בקשר לעבודתו של לוצאטו (עמ' 106) "יש בשיריו הד, כמעט ההד האחרון, משירת ספרד, זו הנושאת את ראשה בגאון והמלאה רוח דמיון עז, וביחד עם זה יש בה מן המתק ומנע הצליל והשיח של מטסטסיו, המשורר האיטלקי המפואר בימיו של אפרים לוצאטו, שאת אחד משיריו תרגם עברית בהצלחה רבה. בבחינת הצורה והמשקל השתמש עוד לפרקים בצורת המשקל של משוררי ספרד..."

נוסף על כן נמצא האומן הגדול שמואל רומנלי (נולד במנטובה בשנת 1757) אשר הוציא את הספר "הקולות יחדלון או משפט שלום" במרכז ההשכלה העברית בברלין (בשנת 1791). רומנלי חבר את ספרו זה בדרמה-אליגורית אשר הופיעה בה השפעתו של רמח"ל והשפעת המילודרמות של מטסטסיו.

בקשר להשפעת הפוליטיקה, הרי המצב הפוליטי באירופה השפיע על הספרות האירופית

וגם על הספרות העברית. למשל, לנפוליון היה חלק גדול מן השירים אשר שרו משוררי-ישראל לכבודו. גם הרבה שירי שבח נכתבו לכבוד מלכים ונסיכים, ביחוד לכבוד אלה שנטו להשכלה. דבר המשקף את התקרבות ספרות ההשכלה אל העולם החיצוני. למשל נמצא שירו של אליהו חלפן הלוי (נולד בשנת תק"כ באשכנז) לכבוד השלום שכרתו מלכי-הברית את צרפת ונפוליון. לכן אפשר להגיד שהספרות בדרך כלל באותה תקופה היתה תלויה במצב הפוליטי באיזור.

ההשכלה באוסטריה.

ההשכלה באוסטריה היתה דומה לזאת שהיתה בברלין. ולמרות מעוט היהודים שגרו באוסטריה, היו שם משכילים גדולים שהשכלתם לא היתה בעברית. למשל, משה לנדא שהיה אחד המפקדים הראשים לתנועת ההשכלה באוסטריה ואחד מאלה שהשלימו את עבודת התרגום וה"ברוא" לבן מנחם. יותר על כאן הוא לקח חלק בעריכת "בכורי העתים", וגם הוא הוציא לאור את המלון התלמודי "הערוך", בהוראות המלות הנכריות שבאו בו בתמונתן בלשון יונית ורומית, ותרגמן ללשון אשכנז, ובהוספת הערות לבאור את המלות והענינים לפנ מצב החקירה החדשה. גם כן בימים ההם היה יהודה ייטלש בנו של יונה ייטלש ואחיו ל ברוך בן יונה ייטלש. יהודה ייטלש חבר את ספר "מבוא הלשון הארמית" אשר נחשב המפתיח להבנת התרגומים הארמיים, אותם תרגומים אשר הרחיקו אותם חכמי-אשכנז מן התנ"ך והביאו במקומם את התרגום האשכנזי.

תנועת ההשכלה באוסטריה לא רק טפלה בענייני לשון אלא גם כן בהיסטוריה, וספרים רבים ומחקרים נכתבו בזרם הזה. למשל ספרו של מאיר פישר "קורות שנות קדם" וספרו של אברהם מטרביש "קורות העתים" שבתוכו ספר על תולדות ישראל. ושלמה לויסון (נולד תקמ"ט באונגריה) שכתב מאמרים בשפת אשכנז במכתב-העתי היהודי "שלומית" ובשנת 1808 הוציא את

ספרו המדבר בו על תולדות ישראל "פאר לעזונגען איבער די נייע געשיכטע דער יודען"

שנחשב סימן ההתחלה של תקופת המחק ההיסטורי, שבו חקרו חכמי-ישראל את חקר ההיסטוריה העברית.

מן המשוררים הגדולים ביותר בתקופה זאת נמצא שלום הכהן אשר נחשב מן הראשונים שיסדו את "המאסף" העברי באוסטריה. שלום הכהן חבר את הספר השנתון "בכורי העתים". בספר זה יש שירים על חיי עובדי-אדמה, הקרובים ברוחם אל האידיליה, שירים על האביב, התוחלת, התקוה, וכדומה. יותר על כן לחובר (עמ' 131) מוסר כי משוררי התקופה הזאת הביאו, כמו "המאסף", מליצות עבריות תנ"כיות והשתפכות הנפש ושיחות, בחרוזים ובלי חרוזים, תהלות ותשבחות למלכים ושרים, שהאירו פעם פנים להשכלה או ליהודים משכילים.

שקיעת המערב.

הירידה בהשכלה העברית במערב אירופה התחילה בברלין. וכאשר ראה שלמה הכהן שאין דורש ומבקש לספרי השכלה עברים, נסה להציל את המצב ובקש עזרה מאנשי "המאסף" אבל בלי הצלחה. בימים ההם היתה ההשכלה באשכנז עשירה ושולטת על הרבה משכילים. באשר ימים האלה היו ימי הבכורים בספרות אשכנז ובפילוסופיה ומדעים שונים. אבל בעקבות ימי המהפכה הצרפתית וכעבור זמן קצר צומצמה תנועת ההשכלה העברית באשכנז. ובמקום "המאסף" העברי באו מאספים אחרים שנכתבו בשפת אשכנז. ומאז ואילך התחילה תקופת הירידה בתנועת ההשכלה העברית באשכנז, חוץ מאוסטריה והולנדיה אשר היתה ליהודים בהם זכות-אדם באמישטרדם התעוררו כמה מן המשכילים התורנים ויסדו את החברה "תועלת" ללמד את התנ"ך ואת המשנה. הם הוציאו שני ספרים "בכורי תועלת" ו"פרי תועלת". החלק הראשון מן המאסף "פרי תועלת" היה כתוב בעברית אבל החלק השני בהולנדית. וכעבור זמן קצר נשארה רק

אוסטריה שהמשיכה בהשכלה העברית מבין ארצות המערב. בתקופה היא חדרה ההשכלה אל גליציה וסביבותיה, רוסיה, ליטה ופולין. שמה התחילה השכלה עברית חדשה ושונה מזאת שנכבא אורה בארצות אירופה המערבית.

תולדות הספרות העברית החדשה-חלק ב

ההשכלה בגליציה.

בימים אשר היתה תנועת ההשכלה חזקה באשכנז חדלה ההשכלה בארצות המזרח. וכשנכבה את אור ההשכלה באשכנז התחיל להבריק בארצות מזרח אירופה כמו גליציה אשר היתה התחנה המרכזית בהתפתחות הספרות העברית החדשה בין ארצות המזרח השונות. למקום הגיאוגרפי של גליציה היה תפקיד חשוב והשפעה חיובית על ההשכלה העברית במזרח אירופה. באשר חילופי האינטרסים בין מזרח לבין מערב אירופה בנוסף לכלכלה היו גם כן בתחומי השכלה ומדע. לפיכך הרבה משכילים ומחונכים באו מאוסטריה ואשכנז למזרח אירופה דרך גליציה. מבין משכילים אלה היו תלמידי בן מנחם החשובים שהשתתפו בהתפתחות ההשכלה הראשונה והיו קשורים לבתי המדרש בפולין. למשל בן-זאב אשר כתב את "בכורי העתים" ושלום הכהן אשר היה מעורכי "המאסף", היו מבין המשכילים שהשפיעו על תנועת ההשכלה בגליציה. ההשכלה בגליציה היתה מלאה ברוח של מאבק ומלחמה ולא כזאת האשכנזית בעלת השירה והנעימות הקלסית. באשר בתקופה זאת היה על ההשכלה העברית בגליציה לעמוד בפני הסביבה היהודית הגדולה ולהלחם איתה במלחמת הרוח וההשכלה. ולמרות שהמשכילים העברים שבאו מאשכנז לא היו מקראיים ברוחם ולא יכלו להמשיך אחרי היצירה המקראית ומליצותיה וחוקיה, הם היו בעלי בקרת תלמודית אדירה לכן הם יצרו את בקרת התלמוד והמסורת היהודית ואת הבקרת ההיסטורית העברית. לפי לחובר "גם ההשכלה העברית בגליציה נמשכה בתחלה אל דרך הצחות, אל השירה והנעימות, אך היא היתה מלאה רוח בקרת. היא לא היתה עוד, כהשכלה האשכנזית קלסית ברוחה; לא נטתה הרבה את ההתבוננות הכללית

וההרמונית, השוקטה והאטית. חזיונות נפשה לא היו רק אסתטיים, מוסריים ואידיליים. מלאה היתה כלה עז קרב וכבוד מלחמה. “ (עמ'4)

התקופה שהגיעה בה תנועת ההשכלה לתחומי גליציה היתה תקופת התפשטותה של תנועת החסידות במזרח אירופה, דבר שהשפיע על ההשכלה העברית הגודלה בגליציה מבחינה דתית. וכתוצאה נהייה הדת בסיס לשפה העברית בגליציה. כמו שאמר לחובר “בחסידות קמה לתחיה מעין מטפיסיקה דתית, והיא שהשפיעה גם על הצד המטפיסי של ההשכלה. ההשכלה בגליציה לא היתה רק אסתטית ופילוסופית, כי-אם היתה גם מטפיסית. בכל היותה שכלית היתה מליאה גם פלאים ופליאות. היא היתה גם דתית, בכל היותה מבקרת בקרת חפשית כמה ממנהגי הדת, דריכה ונתיבותיה. בכל ההשפעה הנכרית, הנכרת הרבה גם בה, היתה יהדותית כלה, היא אשר הפכה את פניה מחוץ כלפי פנים ויצרה את הסיפור הראשון בספרות העברית החדשה מחיי היהודים, מחייהם בהוה, ופילוסופיה שיש בה מן החפוש ובקשת דרך להאריך את חיי האומה העברית. העם העברי חזר להיות לה עם מיוחד בעל היסטוריה מיוחדת.” (עמ' 5)

אף-על-פי ההגשמה הספרותית העשירה לתנועת ההשכלה בגליציה, לא נמצאה יצירה חשובה ביחס ליצירתה השירית. הספור העברי הראשון בספרות העברית החדשה בגליציה נכתב במאה השבע-עשרה בפרוזה, והיה כולל בתוכנו על חיי היהודים בסביבה. וכך יצרה ההשכלה העברית בגליציה את הסיפורים והתאורים הראשונים שלה מחיי החסידים שהיתה מלאה בסטירה נגד החסידים ולפי רוח המלחמה שהיתה בין המשכילים לבין החסידים. לכן ההשכלה העברית בגליציה יצרה את הסטירה העברית. ועל ראש המשכילים שנודעו סטיריים בגליציה היה יוסף פריל (נולד בשנת-1748) שחבר את הספר “מגלה טמירין”.

חכמת ישראל במערב-שד"ל.

אין ספק שהקשר אשר היה בין "חכמת ישראל" שנוסדה על ידי חכמי ישראל בגליציה לבין המדע ההיסטורי האשכנזי היה חזק. באשר האופי העברי של ספרות ישראל בארצות המערב היה יהודי רק בתוכנו. ובגלל המצב המחמיר שהיה בימי המלחמה שנשבה בין הרוח וההשכלה פחדו חכמי-ישראל בארצות האלה שיקרה ל"חכמת ישראל" בארצם מה קרה ל"חכמת ישראל" הראשונה (במאה השמנה-עשרה) ותחרב. לכן החליטו חכמי ישראל בארצות מערב לשמור על התוכן היהודי לדורות הבאים. בנוסף על כן היו גורמים חיצוניים כמו רגישות רומנטיים שהתגברו בלבבי הדורות אשר השפיעו מן השפעת הרומנטיקה שהתגברה בסיפורת ובשירה.

חכמת ישראל היתה במסגרת הדת בגלל האלימנטים החיצוניים אשר השפיעו עליה, כגון התפתחות הזמן ומצב האי-הבנה שנמצא בימים ההם לגבי התקונים בדת ובלמה נגדה. דבר שהטביל אותה בדברי הלכה. המלחמה בין המתקנים לבין המתנגדים לתקון יצרה קרקע היסטורי-דתית- מדעי לחוקרים יהודים משכילים. למשל, אברהם גיגר ואחרים כמו משה שטיינשנדר מאשכנז שלחמו להוכיח כי היהודים כבר השפיעו בתרבות האיננושים הכללית ולקו חלק ממנה ואפילו עזרו להתפתחותה.

היהדות יסדה לה שטח חנוכי בארצות המערב ובאשכנז כתוצאה להתמזגות הרקע ההיסטוריה עם הרקע הדתי של היהודים. ולמרות ההגשמה הזאת היתה היצירה בעברית חלש בארצות אלה, חוץ מכמה משוררים אשר היה להם שתוף ישר להתפתחות ההשכלה העברית, ובראשם עומד המשורר שמואל דוד לוצאטו (נולד בשנת 1560) שחבר את רוב יצירותיו בעברית כמו היצור הראשון שהדפיס בעברית היה (בשנת 1826) מאמרו-מכתבו ב"בכורי העתים" החוקר בשמות הנרדפות בעברית. שד"ל גם כן הדפיס באותה שנה את קובץ שירי "כנור נעים" בתוכן הקובץ הזה משמיע שד"ל כאבות נפש על אבוד השפה העברית. הוא גם עבד בתרגום ובשנת תק"ץ הדפיס את

ספרו "אהב גר" המתעסק בתרגום התורה לאונקלוס. ובשנת (1840) הדפיס את הקובץ "שידי רבי יהודה הלוי" עם מבוא גדול ובאורים שקרא לו "בתולת בת יהודה", ובשנת (1841) הוציא לאור ספר "אבני זכרון" על מצבות בית-העלמין בעיר טולידה בספרד. שד"ל גם חבר ספרים על הקבלה "זכות על הקבלה", על התנ"ך "לתורת וספר ישעיהו" ועוד מאמרים רבים בכתבי-העתים העבריים והאשכנזיים. הוא היה רומנטיקן אמיתי ובעל מחשבות והרהורים. לפי לחובר "שד"ל היה הרומנטיקן האמיתי בין בעלי "חכמת ישראל". את קדמוניות היהודים שחקר אמר גם להחיות ובא בטענות ותביעות אל שאר החכמים, ביחוד אל חכמי אשכנז, העוסקים בקדמוניות אלה, שנראו לו כאילו הם עוסקים בהן כמו שחכמים אחרים עוסקים בקדמוניות מצרים ואשור, בבל ופרס' בלי זיקה בנימית אליהן. הוא אמר להחיות על-ידי קדמוניות היהודים גם את הגאווה הלאומית היהודית ואת העצמיות והמקוריות של העם היהודי. (עמ' 63) יותר על כאן שד"ל כתב את מחשבותיו על יהדות בצורה של שירים. הוא מעמיד את קיום העולם ואת היהדות על הרגש. "החכמה היא אצלו לא ההשכלה, כי אם ההנהגה הטובה ותקון המדות, וזאת היא דרך החכמה שבספרות ישראל העתיקה, לפי שד"ל". (לחובר עמ' 69)

ביצירותיו בחר שד"ל בדמות המחלה היהודית ונמשך לה ובנגוד אל ההשכלה המטאפורית

והמדעית. הוא עמד בפני הפילוסופיה של שפינוזה שהיתה בעיני שד"ל התנתקות מן היהדות ההיסטורית אשר הקריב שד"ל הרבה לילות להגן עליה.

התעוררות במזרח.

למרות שהמצב הספרותי אחרי שנכבה אור ההשכלה באשכנז היה דומה לזה אשר היה במזרח, היו כמה סופרים בכמה מארצות המערב שלקחו חלק ב"המאסף". מבין הסופרים האלה נמצא דב ברב"ר ואריה בלוי. הוא הדפיס שירים ב"מאסף החדש" בעברית. היה גם כן יהודה בן

מרדכי הורוויץ אשר חבר את הספר "צל המעלות" על הדמות והמוסר בחרוזים, וספרים שונים.

ספרות המזרח היתה נקודת המפנה בספרות העברית בתקופה ההיא. ואולי הסיבה

להתעוררות ההשכלה בין היהודים בתקופה זאת היתה המלחמה הקיימת בימי הממלכה

הנפוליאונית אשר בעקבותיה היו היהודים מהווים נטל על אנשי הממשלה בפולניה וברוסיה, למצוא

פתרון למעמד היהודים עד שבא הפתרון על ידי ההשכלה. בדרך כלל, ספרות ההשכלה שנולדה

במאה השבע-עשרה, כבר נולדה במזל זה של ההשכלה לשם פתרון שאלת היהודים בממלכה

הרוסית ונטתה מלכתחילה להיות מעשית. המשכילים גם נלוו מלכתחילה אל מחנה של המתנגדים

ועמדו בפני החסידים.

יען כי הממלכה הרוסית היתה רחבה בשטחיה, התרבו שליחי ההשכלה העברית במקומות

שונים במדינות מערב אשר היו שייכות לשלטון הרוסי. מבין אנשי ההשכלה בימים ההם נמצא

יצחק בר לוינסון. אחד מן הספרים המועילים אשר חבר לוינסון היה ספרו הראשון "תעודה

בישראל". לוינסון הצליח באמצעות הספר להפיץ את דעת ההשכלה בין היהודים יושבי המדינות

אשר היו תחת השלטון הרוסי. הוא בסס את דבריו על התלמוד ועל הספרות העברית הנמשכת מן

התלמוד. בקשר להשכלתו של לוינסון, הוא היה בעל השכלה מעשית ונחשב לסופר מודרני. הוא

חדש חדושים בהשכלה והרכיב את היהדות ההיסטורית עם היהדות החדשה של ההשכלה. למשל

הוא הכניס את הנימוס המדיני ואת הדעות הטהורות והנקיות, ואת הלמודים והמדעיים וכל דרכי

הנימוס ודרך-ארץ לתוך היהדות הישנה.

מיכ"ל

מיכה יוסף כהן לבנסון (מיכ"ל) שנולד בשנת 1828, הוא בנו של המשורר הגדול אד"ם מחבר

"שירי שפת הקודש" שחבר את השירה האנושית הראשונה בספרות העברית החדשה. מיכ"ל למד

על ידי מורים טובים כמה שפות כמו עברית פולנית, רוסית, אשכנזית וצרפתית. למיכ"ל יש

תרגומים חשובים שרובם מן השפות הפולנית והאשכנזית, וביחוד בשפה האשכנזית. הוא נטה

בשיריו שתרגם אל השירה עם חזיונות-הפלאים. מן שיריו החשובים שתרגם היתה "הריסות

טרויה".

בשנת 1930 נסע לאשכנז לחפש רפואה למחלתו השחפת ושם התקרב אל כמה מהחוקרים

"בחכמת ישראל" וחבר את ספרו "שירי בת ציון" שבתוכו היו השירים "שלמה וקהלת", "נקמת

שמשון", "יעל וסיסרא", "משה על הר העברים", "ר' יהודה הלבני". בשנת 1870 חזר מברלין בלי

להתרפא ממחלתו, באותה שנה הוציא את הקבץ השני שלו וקרא לו בשם "כנור בת ציון". ולפני

שיגיע לגיל עשרים וארבע נפטר ממחלת השחפת. משום כך נחשב מיכ"ל למשורר הצעיר של

השירה העברית.

אברהם מאפו

אברהם מאפו שנולד בעיר סלבודקה בתחילת המאה השמנה-עשרה נחשב היוצר הראשון

שיצר את הרומן המקורי בספרות העברית החדשה. בהיותו בן חמש הצטרף אל ה(חדר) ללמוד

מקרא וכשהגיע לגיל שבע עזב אותה ונרשם ב(חדר) אחרת ללמוד משנה וגמרה. בגיל שתים-עשרה

עזב מאפו את החדר הזאת ונכנס לבית-המדרש ללמוד שם בלי עזרה. הוא עסק הרבה באגדה

ובהלכות שבתלמוד. בהיותו בן חמש-עשרה התחיל ללמוד את הקבלה המעשית ואת חזיונות

הקבלה, וכשהיה בן שמונה-עשרה נטה לדרך החסידים ונמשך לבו אחריה. הוא למד תורה על-ידי

הרב אל (גדול הרבנים החסידים בסלבודקה בימים ההם). מאפו התקרב אל ההשכלה באמצעות

הלשון הרומית אשר התחיל ללמוד דרך ספר ה"תהלים" ואחר כך את שאר ספרי התנ"ך ואת

המקרא עם תרגומו בלשון הרומית שהיה בהם הרבה מן ההשכלה והחכמה.

אחרי שהוציא את "אהבת ציון" התיחל מאפו ביצירת ספרו "עֵיט צבוע" (חלקו הראשון

נדפס ב1847). בספר זה, לפי לחובר "הוא עבר מן ההוד הרומנטי של "אהבת ציון" אל הרומן

הקרוב להיות ריאליסטי יחד עם המעבר של הספרות האירופית אז, ביחוד הצרפתית, שעליה שקד

ביחוד, מן הרומנטיסמוס אל הריאליסמוס. (עמ' 140)

יתר על כן יצר מאפו את רומנו הגדול "חוזי חזיונות" שבקש דרכו לגלה את מקורי

החסידות, דבר שגרם לנקמת קנאיו שהצליחו לאסור הדפסת הרומן מטעם הצנזורה הרוסית

והצליחו. אחר כך הוצאי מאפו את רומנו ההיסטורי שנדפס בשנת 1865 בוילנה "אשמת שמרון"

המתחיל מימי אחז מלך יהודה ופקח בן רמליהו והושע בן אלה מלכי ישראל. יצירות אלה עשו

ממאפו הסופר העברי המדרני הראשון אשר יצר את הרומן ההיסטורי בלבושו החדש, שאחרים

באו אחריו והלכו בעקבותיו של מאפו והוסיפו וחדשו ברומן הזה עד כשהגיע לרמתו הנוכחית

בימינו.

נצנים וספיחים ומלחמת הרוח.

אף על פי שבאחת תקופות הספרות העברית החדשה באירופה התקרבה הספרות העברית

אל חיי היום יום בצורת רומן, היא שמרה על הספרות הקודמת והרבה שירי תפאורת היו כתובות

על גבורים ועל אפוסים תנ"כיים. בראש המשוררים אשר שרו את השירים האלה נמצא, המשורר

מבית-המדרש, של משכילי אשכנז מנדל שטרן. כוכבו של מנדלי שטרן (נולד בפרשבורג בשנת

1812) עלה בימים שהתחילה בהם השירה למלאכת-חרוזים פשוטה. הוא חבר שיר גדול על מצוות

עם שבע מצוות בני-נח. יתר על כן נמצא המשורר יעקב איכנבויס מאוסטרית (נולד בשנת 1805)

שחבר את ספרו הראשון "קול זמרה".

יתר על כן היו הרבה מתרגמים ומשוררים אשר עלה כוכבם בתרגום. אבל אחדים הם

המתרגמים שתרגמו יצירות ממדרגה ראשונה, והצטיינו בתרגום, כמו מרדכי בן מרדכי רוטברג

שהוציא (בשנת 1901) את המחזה "אחרית ירושלים" הכולל דרמות קלסיות שונות, הוא גם כן

תרגם את "הרמן ודורותיאה", השירה האפית אשר ההשכלה האפיגונית האידיאלית הרגישה בה את

נוה הצדק. יתר על כן היה המתרגם שמעון בכרך אשר תרגם את "נתן החכם" שבו הוא מתרומם

אל הפתוס האנושי.

בתקופה ההיא וגם בתקופה שאחרי "שירי בת ציון" למיכ"ל, התחילה הנגינה הישראלית

להיות נשמעת ברחובות. ביחס לעניין זה אומר לחובר (עמ' 176) "במקום האפוס התנ"כי נסו

המשוררים הצעירים עתה את כחם בפואימה התנ"כית. הצורה היתה עתה קרובה אל הצורה

הלירית, החרוז היה קל ביותר ובתכן היה לרב גם מתכן שיר-האהבה. אל התוכן הזה נשלבה גם

השתפכות-לב על יפי הטבע וגם השתפכות לבבית על גבור הפואימה, השירה."

שנות 1830 והלאה היו שנות של תסיסה בספרות האירופית שהיתה מלאה כסופים

ושאיפה חזקה אל הבלתי-נודע והבלתי-מוכר. תסיסה זאת הלכה והתגברה ביחוד לפני המהפכה

של שנת 1848. באשר התרחבה הידיעה השכלית על ידי-הרגש וההרגשה, והעולם הנראה התרחב

על ידי העולם הנסתר. ואז מהלך הדת והדתיות היתה הדרך של ספרות אירופה. וכאשר חזרה דת

הרומנטיקה הקתולית של ימי הבניים ושלטה על רוב ארצות אירופה, התמרדו השואפים הצעירים

נגד הרומנטיים והעמידו בפניהם משאלות על החיים. באותו זמן, הפילוסופיה של הגל, אבן הבסיס

להויה השכלית, היתה שולטת על מחשבות הצעירים הדורשים עתה שכליות וחפש באשכנז, דבר

שגרם להעלות את יצירת אשכנז הצעירה עם נטיתה לסטירה פוליטית למלחמה בשלטון וגם למלחמה בדרכה-חיים מוכמים ומקובלים. אף על פי המצב החרף של מלחמת השלטון הרבנית וגם מלחמת דרכי-חיים, לא היתה שום השפעה לספרות העברית (אשכנז הצעירה) על השלטון החיצוני המדיני. מפני שהמלחמה בספרות העברית בזמן ההוא היתה פנימית רוחנית במועקה של שלטון הרבנות. הרתיחה הרבולוציונית העלתה את הקצף לצד השלטון הרבני, ואז המלחמה הרבולוציונית בספרות העברית נהייתה מלחמת הרוח. בין אלה שהשתתפו במלחמה זאת היה דוד שטרויס אשר חבר את הספרים "חיי ישו" ו"תורת האמונה הנוצרית". ספרים אלה העירו את לבבי הבקורת בחוגי הנוצרים. אותה בקרת שהשפיעה על תלמידי הרנ"ק הצעירים וגרמה למלחמה במסורה וברוח האמונה. מלחמה זאת הגיעה אל הספרות העברית באמצעות "החלוץ" המאסף השנתי הכולל מדעי-פובליציסטי, שיצא לאור בגליציה אחרי המפכה של שנת 1848.

אברהם קרוכמל.

אברהם קרוכמל בנו של הרנ"ק שנודע בחדושו ודבוריו ונטיתו לפילוסופיה, נולד בז'ולקוב בשנת 1820. אברהם קרוכמל היה איש של מחשבה וסינתזה שכלית. ואף על פי שהוא אהב להעמיד במרכז הכל את האמונה הצרופית המערבבת בין הדת לבין ההשכלה, הוא לא הגיע לסינתזה אמיתית של ההשכלה האנושית כזאת שהגיע אליה אביו הרנ"ק. בספרו "דעת אלהים כארץ" ובספרו "עיון תפלה" מדגיש קרוכמל את הדבקות הרוחנית-אווירית של האדם באלהים, ואת האהבה הקדושה אשר הן מופשטות ושכליות. לדעתו ההיסטורית של קרוכמל בקשר לאומה הישראלית כי אלהים צרף את ישראל ועשה אותם רוחניים יותר, ופחות קשורים בארץ ופחות דבוקים בחמר מדיני. למרת זאת מבקש קרוכמל זכות לקיום האומה הישראלית אם היו יסודה וקיומה רק רוחניים. היהדות אצלו קימת על שלשה עקרים. הראשון הוא עיקר בדעות: הדעה על

אחדות אלהים "ה' אלהינו ה' אחד". העיקר השני הוא במוסר: אהבת האדם "ואהבת לרעך כמוך".

העיקר השלישי הוא ברגש הדתי: קדושת האדם "קדושים תהיו לה' אלוהים". למרת ששלושת העקרים האלה נראו מושכלים במהותם, אנושיים וכלליים, מצא להם קרוכמל יסוד חזק בתלמוד. בנוסף על מחקריו הרבים של קרוכמל בתלמוד (מאמריו "תולדות ר' יהודה הנשיא", "בי נשיאה" ב "החלוץ") הוא גם כן חבר פרושים והערות לתלמוד הבבלי וגם התלמוד הירושלמי. יתר על כן הוציא קרוכמל את ספר של הערות ותקונים לכתבי-הקודש שקרא לו "הכתב והמכתב" שלפי לחובר "את הספר הזה הוציא בצורה כזו כאילו נמצא על-ידי נס ספר פרושיו של שפינוזה לכתבי-הקדש, אשר שרף אותו הפילוסוף לפני מותו, ונתן עתה לפני הקהל." (עמ' 186).

מלחמת ההשכלה ברוסיה והספור של ההשכלה.

לגליציה היה מעמד חשוב בספרות העברית ותרבותה הרוחנית האידיאליסטית. מלחמת הרוח בספרות העברית שהיה לקרוכמל ואחרים תור גדול בהתפתחותה, המלחמה הזאת של ההשכלה האידיאליסטית המחקרית-למדנית, התעוררה בממלכת רוסיה וביחוד בליטה עם לבוש חדש. בליטה קבלה המלחמה הזאת פוזיטיביסטית ומעשית. הלוחמים לא התענינו הרבה הלכה, אלא הוציאו את מסקנות הלכה למעשה. לכן נטתה ההשכלה בליטה אל המדעים הפוזיטיביים ואל חכמת הטבע. וכתוצאה עסקה הספרות העברית בליטה הרבה במדעים הטבעיים והשמושיים. למשל המדען-הסופר בספרות החדשה חיים זליגסלונימסקי אשר היה מתימיטיקן ותוכן ובעל סגנון מיוחד ותחביר יפה בעברית. ספרו "מוסדי חכמה" כולל את יסוד אלגברה ויש לו עוד ספרים מדעיים.

למרות שההשכלה העברית האשכנזית היתה הבסיס לספרות העברית ברוסיה בשנות העשרים אלא עם יסוד הממשלה הרוסית (בשנת 1910) בתי-ספר ליהודים ובתי-מדרש לרבנים על

השיטה המערבית, חדלה ההשכלה האשכנזית והשפיעה התרבות והספרות הרוסית על הספרות העברית. לכן התחילה ברוסיה בשנות העשרים הוצאות של עתונות בעברית. מבין עתונות אלה היה השבועון העברי הראשון "המגיד" אשר נוסד על-ידי אליעזר זילברמן. "המגיד" הגיע ליהודי גליציה ואל יהודי המערב. אחרי כן יצא לאור על-ידי שמאל יוסף פין השבועון העברי "הכרמל" שהיה בוילנה.

הספרות העברית הישנה של ימי הביניים שוב מופיעה ושולטת בשנות העשרים למאה התשע-עשרה כאשר חבר משה אהרן שצקס, אחד המשכילים אשר היו ברוסיה, את הספר "המפתח" לאגדות שבתלמוד. הספר הזה מוציא את האגדות שבתלמוד ודורש אותם בדרך המליצה והאליגוריה. הפשטנות לאגדות בספר "המפתח" הכעיסה הרבה חכמים בספרות העברית. וכתגובה נכתבו הרבה ספרים ומאמרים להשיב על הפשטנות האלה. באווירה זאת התגברה רוח ההשכלה הרוסית והשפיעה על המשכילים העברים הצעירים ומשכה את לבם ללמוד ספרות חול וספרות ובקורת רוסית. אבל לרע המזל, השפעה זאת היתה שלילית על הבקורת העברית אשר נגלתה בעיתונות העברית שברוסיה בזמן ההוא. מבין המבקרים הראשונים היה ש. י. אברמוביץ שחבר את הספר המפורסם "משפט שלום". אברמוביץ כתב הרבה מאמרים בחלק מספרו "משפט שלום" נגד צויפל והנטיה הדתית-תיאולוגית. אחרי אברמוביץ, בא המבקר קובנר שנחשב המבקר החילוני הראשון בספרות העברית החדשה. הספרות העברית הישנה "מתה" בעיני קובנר ולדעתו היה צריך להשתיק אותה ואת מבקריה וחוקריה. נקודת התצפית של קובנר לגבי הספרות היא שהספרות בדרך כלל היא רק הספרות החיה הקיימת. וביחס לבקרת הרי הבקורת של קובנר הרי היא מצד אחד העוררה את הצעירים לבקר, ומצד שני את הזקנים להגיב. למשל, מן המבקרים הצעירים נמצא אברהם יעקב פפירנא, שחבר את הספר "קנקן חדש מלא ישן".

כעבור כמה זמן התפתחה הבקורת העברית ברוסיה במאה התשע-עשרה כאשר יצאה מן המסגרת של תלמידי ביתי-המדרש ועברה אל מסגרת הרבנים החדשים והאחרים שעברו אל האוניברסיטות אשר בסוף יסדו את הבקרת החילונית העברית והפסיקו את עבודתם בשאלות דתיות והתרחקו מן התיאולוגיה.

באמצע שנות העשרים ותחילת שנות השלושים החליפה תנועת ההשכלה את דרכה; והמאבק שלה נהייה דרך הספור של ההוה הקרוב לעולם הריאלי. מאז עזבה מלחמת הרוח והדת בספרות העברית את היצירה הספרותית-הציורית והלכה אחרי השיר הציורי והסיפורי. ספור זה אשר שלט בו החשבון הטוב והרע, היה מערבב את הריאליות עם הדמיון להגיש באמצעותם ממשיות של חיים. לפי לחובר "החשבון הוא השליט הרבה בספור הזה, חשבון טוב ורע, הלוקח לו את הדמיון לשרת לשרת לפניו ולהגיש לו ממשיות של חיים, כפי אשר יכנסו לו. המעבר מן הספרות הרומנטית אל הריאלית היה היה גם בספריות אחרות בדרך קרובה לזו, שהדמיון המציאות מעורבים בה יחד, אלא שבספרות העברית פעל ביותר גם המוסר, זה שהיה שליט בספור העברי העממי, שהקדים את התקופה הספרותית החדשה שלנו." (עמ' 212)

מן הסופרים אשר עלה כוכבם בתקופה זאת נמצא הסופר א. מ. דיק שחבר את הספור "מחזה מול חזה". דיק נחשב מן הראשונים שנסו לחבר בעברית את יצירת הספור העממי בידיש. יותר על כן הסופר ש.י. אברמוביץ נחשב מן היוצרים הגדולים בתקופת הספור הריאלי שאמרו ליצור בעברית את הספור הריאלי במקום הספור הרומנטי. הוא חבר את הספור "האבות והבנים". יל"ג.

יל"ג (יהודה ליב גורדון) נחשב מן המשוררים החשובים הגדולים בהשכלה העברית. יל"ג נולד בוילנה בשנת 1831. את אביו היה איש משכיל ובעל אמונה וידע היטב לכתב ולדבר בלשון

פולנית, רוסית ועברית, והיה אוהב לקרא ספרים ומכתבים כתובים על טהרת הלשון. יל"ג התחיל ללכת אל ה"חדר" וללמוד "חומש" כאשר היה בן ארבע שנים. בהיותו בן אחת-עשרה הצטרף אל בית (המגיד מאנטוקוליה) ולמד במשך שנתיים את שלש ה"בבות" שבתלמוד, ואחר כך עזב את בית "המגיד" ולמד תורה מפי אחרים. כשהגיע יל"ג לגיל חמש-עשרה למוד תורה בעצמו בבית המדרש. הוא גם כן הגה בספרים חיצוניים ועסק בהשכלה ולמד את הקריאה והכתיבה בשפות זרות. אחרי כך יצא מבית המדרש והתחיל ללמוד לבדו את הדקדוק העברי ואת הלשון הרוסית, האשכנזית, הפולנית והצרפתית. הוא התקרב אל המשכילים הצעירים בוילנה והתחבר עם מיכ"ל ואחרים. יל"ג התחיל את מלאכתו הספרותית כשהגיע לשנות העשרים בימיו. הוא כתב (שירי הגיון) בכונה לשיריו הליריים, וגם חבר (שירי עלילה) בכונה לשירים אפיים. יל"ג נשפע הרבה במיכ"ל ומשום כך הראשון משירי-העלילה שלו הוא "אהבת דוד ומיכל" היה קרוב ודומה בחרוזו שלו, בביתיו הקלים ל"שירי בת ציון" של מיכ"ל. בשנת 1860 הוציא יל"ג את קובץ משלים בחרוזים בשם "משלי יהודה". ואחרי זמן קצר התחיל לכתוב מאמרים ומכתבים בעתונים העבריים שהתחילו לצאת לאור וגם כתב מאמרים ומכתבים בעיתונים בספת אשכנז ורוסיה. בשנת 1866 עבר יל"ג מעיר שול לעיר טלו. הוא גם היה מבקר ספרותי חשוב שבעזרתו גברה מדת הבקורת והסטירה בספרות העברית. בימי שבתו שם גברה את מדת הבקורת והסטירה של. היצירה הראשונה שלו בטלו היו שיריו "הקיצה עמי" שנדפס "בכרמל" בשנת תרכ"ו. וכעבור זמן קצר הדפיס בהכרמל משלים אחדים חריפים נגד החרדים דבר שגרם להתעוררות הוכוח של הדת והחיים.

ביסוד שיריו ואף שיריו הליריים יש תמיד צבע של הסתכלות פקחית, שכלית. הקשר בין הרגש אל השכל אצל יל"ג הוא לפי לחובר "השכל מצטרף אצלו תמיד אל הרגש, ולא רק לשם צורף הרגש בהתגלותו, לטהור ונקיונו בצאתו לאויר-העולם. זווג הרגש עם השכל הוא שלם יותר

בשירי יל"ג. השכל הוא בן-לוייה להרגשה מן ההתחלה. ולכן אין התפרצות רבה של רגש או הרגשה בשירי יל"ג. אין גם הרבה גלויים של רגשות פרטיים, רגשות של יחיד בשיריו. (עמ' 255)

שירתו הטבעית של יל"ג היתה השירה הטבעית של ההשכלה בזמנו, ושירתו הלירית הראשונה היתה אונבירסלית, כללית חקרנית, למשל "בית מועד לכל חי" ו "חג לאדני". יותר ויותר חרוזיו בשירה העברית החדשה היו נודעים בגובה רמתם. לפי לחובר "לא היה כמוהו לפניו בשירה העברית החדשה לדקות המלאכה, מלאכת-המחשב, ולטעם היפה. יש בו רבוי-גונים וצורות מצורות שונות, שאין כמותן אצל שום משורר עברי שקדם ליל"ג בספרות החדשה. ובכלל הדקות שבחרו זה וקלות הצורה שבו, שפעמים הוא כאילו מתקרב אל הפרוזה, אין בו כל רפיון. הוא תמיד אמיץ וחזק ומכוון למטרתו כיתר המתוח על פני הקשת או כמיתר הנמתח על פני הכנור." (258)

האור השוקע.

נקודת הירידה בהשכלה העברית התחילה זמן קצר אחרי שנלחמה ההשכלה העברית הריאליסטית באידיאל הרחוק המשפט. לחובר מסמן (בעמ' 286-287) כי "בימים ההם גבר בלבנות היוצרים והסופרים העברים, שראו את עצמם כ"אחרונים במשוררי ציון", כמו את זה יל"ג, וגם את הקוראים ראו כ"קוראים האחרונים". ההשכלה הראשונה, האידיאליסטית, יכלה להתקיים גם במעט קוראם, אך ההשכלה הריאליסטית, בקשה לה גם כח ריאלי, בקשה לה חוג של קוראים קבועים, והחוג הזה לא היה גדול, וביחוד לא היתה גדולה בו הקביעות. המשכילים, אף אלה שקבלו את ראשית השכלתם בעברית, התרחקו מן הספרות העברית."

בשנות השלושים התחילו הסופרים הראשונים להתרחק מן הספרות העברית ולהתקרב אל

הספרות ביהדות המדברת (ידייש), דבר שגרם לירידה ביצירה ובשירה העברית עד שהגיעה לרמה

של שיחה בחרוזים. המשבר הזה הגיע בסאטירה בחצי השני לשנות השלושים אל פרוזה מחורזת או שירה פרוזאית השוחקת על הבטלנות והאמונה הטפלה ברוח הפוזיטיביסמוס של הספרות הרוסית. מן המשוררים המפורסמים אשר השתתפו בהעבת תוכן המחשבה הזמנית שהיה בספרות הרוסית אל צורת השירה העברית, היה יהל"ל, יהודה ליב לויין. לפי נקודת התצפית של לחובר (בעמ' 288) בקשר ליהל"ל כי נשמעו בשירי יהל"ל הרבה לרעיון של התקופה. הוא היה משורר פובליציסט בתקופה שהשירה נטתה בה אל הפובליציסטיקה. בצורה פיוטית הביע הוא את המחשבות המצויות של הפובליציסטיקה בימים ההם, את הטענות והתביעות המעשיות שלה, למשל התאוננותו בשירו "כשרון המעשה" על זה למי ולמה הולך הכשרון של מעשי בני-אדם.

הסוציאליסטים המעטים אשר נמצאו בשנות השלושים היו המוטיב להתעוררות הספרות העברית בתקופה זאת. הסופרים הצעירים הדגישו על הצד הכלכלי ועל צד העבודה והשעבוד בחיי היהודים. מצב היהודים בגולה היה בסיס למלחמה סוציאליסטית למען עזרת העם היהודי ולשמור על זהותו. למרות הסטייה החריפה בחוגי הספרות העברית אלא כבר נוסדו הרבה מכתבי-עתים חדשים בעברית והתחדשו אחרים, כמו "הצפירה" אשר כללה ידיעות העולם והטבע. וביחס לחזיונות התקופה ההיא הרי הם כאלו לא היו, אלא מין חד מחזות של התקופה הקודמת. חוץ מכמה תרגומים של מחזות שקספיר אשר תורגמו על-ידי י.ע. זלקינסון.